

Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ Մ. ՏԱՃԱՐԻ ԶԵՆՈՒԳԻՐ ԱՎԵՏԱՐԱՆՆԵՐԸ

(Սկզբը տես «Էջմիածին» հունվար, 1944 թ.):

Այս ձեռագիր ավետարանը պահվում է Մ. Տաճարի Թանգարան-խորանում: Ըստ ավանդական սովորության ամեն տարի, Զատիկի ավագ ուրբաթ օրը դուրս է հանվում և դրվում է իջման Սեղանին: Հավատացյալ Ժողովուրդը առանձին ջերմեռանդությամբ համբույր է տալիս այս ավետարանին և մոմեր է վառում:

Ձեռագիրը յուր կազմի արտաքին չեղությունը ունիկում է: Կազմի մեծությունն է 7×11 սանտ. մեջը բարակ տախտակ կաշվով պատած, իսկ կաշվի վերայից, երկու կողերին փակցրած է արծաթյա թիթեղ մոտ $0,5$ միլիմ. հաստությամբ: Առաջին կողի թիթեղի երեսին ամրացած է շատ նուրբ ոսկեջրած արծաթյա թելերով կերտված, զարդահյուսված քանդակ նախշաված Շրջանակ, որի մեջտեղի նախը խաչի ձև ունի:

Շրջանակը զարդարված է 16 հատ հանիք քարերով կարմիր ուռիքին, չրջանակի բոլորքին 12 հատ և մեջտեղը խաչաձև նախշի եզրերին 4 հատ (չրջանակի շերտի մեկ քարը հանված է):

Կազմի երկրորդ կողի արծաթյա թիթեղի երեսին երկու կողմերում փակցրած են 12 առաքյալների բարձրադիր քանդակադրոշմ պատկերները, ամեն կողմում

6 -ական: Պատկերների մեծությունն է 8×12 միլիմ.: Մեջտեղում առանձին մեղալիզնի ձևով փակցրած է Քրիստոսի նույն ձևով պատրաստված, ոսկեջրած պատկերը $2 \times 2 \times 5$ սանտ. մեծությամբ: Թիթեղը վերևում և ներքևում զարդարված է նույնպես հանիքի քարերով 3 հատ վերև և 3 հատ ներքևում (ներքևի մեկ հատը չկա): Կազմի մեջը արծաթյա թելերով հյուսված ցանցից է շինված¹:

Կազմը փակվում է երկու արծաթ ոսկեջրած գեղեցիկ փականք ճարձանդներով, որոնք նույնպես զարդարված են անիքով: Ամեն մեկ փականքի վրա կա երկու հանիք և մեկ փերուզա:

Թելերի մեծությունն է $7 \times 10,5$ սանտ., դրությունը միասյուն, սյունյակի մեծությունը $4,5 \times 7,5$ սանտ. լուսանցքների լայնությունը $1,5$ սանտ., սյունյակը պարունակում է $20-24$ տող. տողերի քանակի և երկարության համաչափությունը խստիվ չի պահպանված, տողերը երբեմն անցնում են լուսանցքները, որոնք սյունյակի երկու կողմից երկշարք կարմիր գծով բաժանված են թելերի երեսների ամբողջ երկարությամբ:

Գիրը—մանր բոլորագիր—ընդհանուր առմամբ պարզ է, տառերի համաչա-

¹ Թիթեղի վրա, Քրիստոսի պատկերի ներքևում փորված է E 13 (զույգ արծաթագործ վարպետի անվան սկզբնատառերն են):

վուծվումը պահպանված է բավարար: Պատվազրերի դործածությունը չափավոր է, բայց պատահում են նաև այնպիսի խիստ կրճատ բառեր պատվազրերով, որոնց ընթերցումը միայն նախադասության մաքից կարելի է կռահել: Օրինակ, 67 երեսում, իլի կրճատված բառը պիտի կարդալ Իսրայելի: Երբեմն դործածում են նաև բառերի նշանացույցեր: Օրինակ ∞ = աշխարհ, $\varnothing$ = երկինք, δ = երկիր:

Ավետարանների գույները միշտ սկզբում են կարմիր գույնի ծաղկազրերով, թռչնազրերով և կամ մարդակերպ գլխազրերով: Առաջին տողը ամբողջը կարմիր թանաքով է գրված: Հոդվածների առաջին գլխազրերը Մատթեոսի ավետարանում գրված են խառն կարմիր կապույտ և կանաչավուն գույներով, իսկ հետևյալ երեք ավետարաններում՝ միայն կարմիր գույնով:

Նկարներ, զարդանկարներ չկան. միայն յուրաքանչյուր Ավետարանի առաջին երեսը ունի խորանկար և լուսանցքում դանդաղապասուն նկար: Չորս խորանանկարները տարբեր կոմպոզիցիաներ ունեն, նկարիչը օգտագործել է կարմիր, կապույտ և դեղին գույները: Նկարները բավական նուրբ, գեղեցիկ և խնամքով են կատարված:

Այս ձեռագիր ավետարանի մեջ ուշագրավ է այն, որ յուրաքանչյուր ավետարանի սկզբից տրված է ավետարանի «նախադրությունը», ավետարանի բովանդակությունը և տեղեկություններ ավետարանիչների մասին: Բերում ենք այդ «նախադրությունները».

1. Նախադրություն Մատթեոսի Ավետարանին: Ավետարանն որ ըստ Մատթեոսի գրեալ է, զի ինքն Մատթեոս աշակերտ տեառն գրեաց զԱվետարանս զայս, եւ պատմէ մեզ ի սկզբանն զըստ մարմնոյ ծնունդ փրկչին ի զաւակէ Դաւթի, վասն որոյ եւ զաղքահամարն ժողովէ մինչեւ ի Քրիստոս. աղգս ի . և բ. բերէ ըստ կարգի: Եւ զմկրտութիւնն Յովհաննու եւ ի Լերինն, ի գիւէն փորձութիւնն եւ նշանս եւ արուեստս մեծամեծս ի փրկչէն եղեալս եւ զընտրու-

թիւնն աշակերտաց, եւ վասն խորհրդոյ մատնութեան, եւ զկատարածն զի մատնեցաւ Պիղատոսի եւ խաչեցաւ մարմնով եւ մարմին եղաւ ի գերեզմանի եւ գինուորսն բաժանեցին զհանդերձսն նորա, նոյնն եւ չորրորդ աւուր յարութեանն եւ զպատուէր աշակերտացն աշակերտել զամենայն հեթանոսս եւ մկրտել զնոսա խոստացաւ լինել ընդ նոսա զամենայն աւուրս մինչեւ ի կատարած աշխարհի: Մատթէոս, որ եւ Դեւի, խկոյն յետ յարութեան Քրիստոսի նախքան զչուելն ի վիճակ իւր, գրեաց զԱվետարանն ի հրէականի երրայականաւ լեզուաւ վասն այնոցիկ, որք ի թլիսապոլիսն է հաւատացեալք էին:

2. Նախադրութիւն Մարկոսի Ավետարանին: Ավետարանս որ ըստ Մարկոսի գրեալ է նոյն Մարկոս աշակերտն Պետրոսի և ընթացակիցն Պաղոսի եւ զնէ սկիզբն Ավետարանին ի Յովհաննու քարոզութեան եւ զմկրտութեանն Յովհաննու եւ առնու վկայաբանութիւն յնսայեա մարգարէէ, նշանակէ եւ զփորձութիւնն ի լերին եւ ոչ ասէ զփորձանքն, պատմէ եւ վասն ընտրութեան աշակերտացն եւ զնշանս եւ զարուեստըս, զոր արար, եւ զխորհուրդ մատնութեան եւ զկատարածն, թէ որքէս մատնեցաւ Պիղատոսի եւ խաչեցաւ մարմնով, եւ գինուորքն բաժանեցին զհանդերձսն նորա, եւ մարմինն եղաւ ի գերեզմանի եւ յարեալ երեք օրեայ. զիշանիլն հրեշտակին, եւ գերեւիլն կանանց, եւ պատմելն զնոյն աշակերտացն:

Մարկոս աշակերտ եւ թարգման Պետրոսի վիժին յետ հնգետասանից ամաց համբառնալոյ տեառն աղաչեցեալ ի Հռոմ եղբարց հաւատացելոց ի Քրիստոս գրեաց զԱվետարանն լեզուաւ եգիպտականաւ համառոտապէս եւ հաւանութեամբ նոյնոյ սրբոյն Պետրոսի ասեալ զԱվետարանն իւր զնաց յԱղեքսանդրիայ եւ յետոյ յմգիստոս:

3. Նախադրութիւն Լուկասու Ավետարանին: Ավետարանս որ ըստ Լուկասու գրեալ է նոյն ինքն Լուկաս աշակերտն Պետրոսի որ ձեռնադրեցաւ ընթացակից Պո-

դուրի եւ վկայեցաւ ի նմանէ: Սա սկիզբն առնէ ի ծննդենէն Յովհաննու եւ զոր ըստ նմին պատմէ զմարմնաւան փրկչին. ազգաթիւ առնէ եւ ելանէ ի Յովսէփայ ի Դաւիթ եւ ի Դաւթէ մինչ ցԱդամ պատմէ սա եւ զմկրտութիւն Յովհաննու եւ զլինին տեսուն ի լերինն եւ զփորձութիւնն ի սատանայէ եւ զընտրելն զԵօթանասուն աշակերտս, ցուցանելն զնշանս եւ զարուեստս բազումս, զխորհուրդ մատնութեան, զկատարածն, զմատնին Բրիտտոսի Պիղատոսէ Պոնտաֆուլ, զխաչելն մարմնով, զի զինուորքն բաժանեցին զհանդերձս նորա եւ ի խաչեցելոց երկուց աւագակացն մին ապաշխարեաց խոստովանութեամբ եւ զի մարմինն նորա եղաւ ի դերեղմանի եւ յարեալ յերրորդ աւուր եւ յետ այնորիկ համբարձաւ ի յերկինս երեմամբ աշակերտաց:

Ղուկաս բժիշկ անտիոքացի, աշակերտ առաքելոյն Պողոսի յետ ժի ամաց համբառնալոյ տեսուն զբեաց զԱւետարանն իւր յԱնտիոք քաղաքի քաղղէականաւ լեզուաւ:

4. Նախադրութիւն Յովհաննու Աւետարանին: Աւետարանս որ ըստ Յովհաննու գրեալ է նոյն Յովհաննէսն, որ է եղբայր Յակոբայ Զբեթիայ, որ անկաւ ի վերայ լանջանացն տեսուն: Սա սկիզբն առնէ ի բանէն աստուածայնոյ եւ զըստ մարմնոյ ծնունդն յիշատակէ ասելով եւ բանն մարմին եղև, եւ յիշատակէ զմկրտութիւնն Յովհաննու եւ զընտրութիւն աշակերտացն: Այլև զնշանս եւ զարուեստս զորս արձար Յիսուս եւ զկատարածն եւ թէ որպէս մարմնեցաւ ի ձեռս Պոնտաֆուլ Պիղատոսի եւ խաչեցաւ եւ զինուորքն բաժանեցին զհանդերձս նորա եւ ի վերայ պատմուհանին նորա վիճակ արկին եւ մարմինն նորա եղաւ ի դերեղմանի եւ յարեալ յերրորդ աւուր եւ երեւեցաւ աշակերտացն:

«Յովհաննէս եղբայր Յակոբայ առաքելոյն կոչեցեալն Որդի Որոտման զկնի ԾԳ ամաց համբառնալոյ Տեառն մերոյ Յիսուսի Բրիտտոսի գրեաց զԱւետարանն իւր լեզուաւ յունականաւ յմիեոսո քաղաքի ըստ խնդրոյ Յիսուսացն ասիացւոց:

«Նախադրութիւններէ» եւ աւետարաննե-

րի արանքներում թողնված են մէկական թերթ չգրված—ընդամենը 4 թերթ, եւ մեկական թերթ եւ կազմի ներսում սկզբից եւ վերջից իբրեւ պահպանակներ:

Ձեռագիրը ընդհանրապես շատ լավ է պահպանված. թերթերը լրիվ են, փչացած, կեղտոտված կամ պատռված թերթեր չկան: Միայն սկզբի երկու թերթերի պահպանակի եւ «Նախադրութեան» ներքեւի կղերքը քիչ վնասված են:

Ավետարանը շատ լավ է պահված. շնորհիվ այն հանգամանքի, որ առօրյա դործածութեան մեջ չի եղել ինչպես սկզբում հիշել ենք, տարին մեկ անգամ է միայն թանգարանից հանվում:

Ավետարանը ունի հիշատակարան: Վերջին 4 թերթերը 565 երեսից մինչև 572 երեսը գրիչ Մարգարէ վարդապետի հիշատակարանն է, գրված խառն նոտրագրի մանր տառերով, հաճախած պատվագրերով, դժվարընթեռնելի:

Բերում ենք հիշատակարանը ամբողջութեամբ.

«Յիշատակարան սրբոյ Աւետարանիս. Կիտք համագոյ միասնական անբաժանելի երրորդութեան եւ միոյ աստուածութեան անճառելի. անհաւանելի, անբաւելի, անիմանալի, անըննելի, անդննելի տէրութեան եւ ամենազօր զօրութեան յորում ձգեաց զերկին որպէս վրան եւ հաստատեաց առանց հիման. զլուսաւորսն բազմազան եւ զմրիկըս յերկինս ետ փառաբան: Եւ ամենայն արարծեա ի յոջնջ ստեղծեաց. եւ զարդարեաց զերկինս եւ զերկիրս, որում միշտ գոհութիւն եւ փառաբանութիւն իւր անհուն ողորմութեան եւ անճառելի մարդասիրութեան զի. յիւրում հաղորդս արար իւր անբաւելի բարութեան, յուսկ յետոյ այսր ամենայնի եկն միածին բանն աստուած մարդ եղեւ եւ զամենայն մարմնաուրդ տնօրէնութիւնսն կատարեաց, որպէս խոստացաւ Նախահարցն ց'ի դաւ յաշխարհ եւ ազատել եւ փրկել զզերեալսն եւ զզատապարտեալսն ի յսկզբնական մեղաց, եւ առնել ժառանգ եւ ժառանգակից իւր:

օրհնեալ երանական կենացն, որպէս և արար իսկ կրկին ևս քան զեւս. յորում միշտ և անլուծի զոհութիւն, որ ոչ անտես արար իւր ստեղծեալքս, այլ բռնադատեալ ի սիրոյ մարդկային բնութեանս, մարդ եղև, զամենայն մարմնափք տնօրինութիւնսն կատարեաց և ապա զկենսաբեր և զկենսատու շնորհալի մարմնափք կտակս, որ կոչի սուրբ աւետարան. յետ վերանալոյ ի յերկինս եթող յիշատակ հուր մաքրութեան և առիթ սրբութեան, որպէս ինքն ասէ՝ հուր եկի արկանել յերկիր. Եւ այսու ճանապարհան ընթացան սուրբքն ի յերկինս, ոմանք արեան հեղման, ոմանք կուսութեամբ, ոմանք ճշմութեամբ և այլք ի պէս-պէս և զանազան առաքինութեամբ, զի և անտանելի միշտս զշարժարանս և զեղծութիւնս աշխարհիս յանձն առին վասն յուսոյ արքայութեան, ելին յաշխարհէ, բաժանեցան ի սիրելեաց, ի տանց և ի տեղեաց, ի յընչից և յապրանաց, քարկոծեցան, սղոցեցան և հետեցեցան բանին մարմնացելոյ: Զի սա է փրկութիւն ախտացեալ հոգւոց բժշկութեան և առողջութիւն հիւանդացեալ ցաւազնելոց, ուրախութիւն և մխիթարիչ արտօնցելոց: Զի սա է դուռն երկնից և ճանապարհ արքայութեան. սա է քաղցելոց հաց և ծարաւելոց ջուր և ունի սա բանս խորինս և հիացականս և բոլոր մարմնատեք տնօրինութիւնսն ճառէ: Զի սա է դրունք համայն աստուածաշունչ գրեանց, օրէնք և արդարութիւնք համայն հաւատացելոց:

Արդ եղև գրեալ ի Թուկանութեանս մերոյ ի ՌՄԻԳ (—1223+551=1774 թ.) յաշխարհիս Ուրարտեան և ի մայրս մեր լուսակառոյց երկնահանգէտ տիեզերաշրջակ և տիեզերալուր, արեգակնափայլ և գերապաժառ սրբոյ և մեծի սարսափելի Աթոռոյ Էջմիածնի և ի հայրապետութեան տեառն երկց երանեալ տիեզերաջահ և աշխարհալուր սրբազան Միսէոն կաթողիկոսին ամենայն հայոց:

Գիտութիւն լիցի սիրելեացդ, զի յայտ ժամանակի Թաղաւոր ոչ գոյր յերկրիս յարեւելեան, զի ի ձեռն աշխարհայաւեր Նադիրշահ կոչեցեալ, ելեալ ի խուժ

դուժ ազգէն բարբարոսաց, ի յերկրէն Խորասանայ ինքնագլուխ Թաղաւորեալ և զԹագաւորութիւնն պարսից բնաջինջ արարեալ, բայց ինքն վերջապէս ևս ոչ Թաղաւորեալ, այլ ի գօրացն իւրոց չարաչար կտրատեալ զառհաւատչեայն անմեղ արյանց ի տեսնել ընկալեալ, զի և յայտ ժամանակի ոչ գոյր իշխող և տէր, զի ամենայն ոք ինքնագլուխ եղեալ կեղեքէր աղգս հայոց, աւերէր երկիրս յարեւելեան: Բայց իշխող երկրիս և խան նստեր ի քաղաքն յԵրևանդ և ինքն էր անարի և Թուկամորթ ի պատերազմի, բայց սրբոյ դահոյս յոյժ արի: Ո՛հ, թէ զինչ գործեր, վասնզի էր ծանաւաբարոյ, ագահ, անողորմ, խստասիրտ և խորամանկ: Եւ թէ զինչ գործէր ընդ սրբոյ դահիս թէ որքան կեղեքէր, իբրև զտղրուկ արիւնաքարչ եղեալ ամենեւին ոչ յագեալ լինէր, ոչ դրամով և ոչ այլ այլով իւք. այլ քարէր զինչս սրբոյ Աթոռոյս և ամենեւին ոչ յազնայր: Ընդ երեսս դառն ձեւանար և ի ներքուստ զայլ արապացի: Ընդ խստասիրտ զազանացեալ բնութեանն զի՞նչ ևս ասացից. մի՞թէ ամենահայեաց տէրն տեսցէ և ողորմեցի տառապեալ սուրբ Աթոռոյս և զսրտաբեկ և զսրտակոտոր հայրապետիս: Եւ դարձեալ նորագոյն դարանակալ ահեղակերպ զազանն, որ նրստէր ի քաղաքն Շոշ. և նա ևս մեքենական հնարիւք քարէր զինչս սրբոյ Գահոյս իբր թէ ընծայ եմ յուղարկում: Եւ ամենայն ոք բերանաբաց եղեալ ոչ յազնային: Ոչ ոք տեղեաց դայր յօգնութիւն, Մի՞թէ արդարադատն դատ արասցէ, որպէս արար Նադիրն, վասն զի երևի աշուպիս անողորմ բռնակալաց արգահատումսն և մերձ դառհաւատչեան, որպէս եղև Նադիր չահին և այլոց անողորմից: Զի թէ զի՞նչ գործեաց ընդ Ղազար կաթողիկոսին: Զի թէ մեղ լիցի մաքուր աղօթք՝ Թշնամիք սորին չուսով կորնչին, բայց ոչ ունիմք զի անօրինութիւնք մեր բազմացան և Թաղաւորութիւն աղգիս բարձան, վասն և անապատք մեր խաւառ բնաջինջ եղեալ աւեր դարձան և իշխանք մեր իսպառ վերջացան: Զի ոչ ոք իցէ, որ ոչ ողբասցէ զմեզ Աստանոր լրու-

մըն եղև մարդարէութեան մեծին ներսէի, յորում ողբալը անմխիթար և անտանելի սգով ազգս Հայոց որպէս և ասէ՝ «ողբամ զքեզ Հայոց աշխարհ» և դարձեալ ողբալ զժամն և զժամանակն, յորում լիովին կատարեցաւ: Զի ի մերումս ժամանակի օրն ևս ապականեալ, զի թէ որպիսի այլանդակ այլև այլ եղանակ շարժի և բերք երկրին ապականէ և առնէ սով մեծ, զի ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ բարկութիւն տեսնու: Մի տէր որ տառապեցայցն, նոյն ինքն ըստ մեծի ողորմութեան իւրում ողորմեացի:

«Արդ ես յետնեալ ամենաթշուառս և ստացող սրբոյ Աւետարանիս Մարգարէ եւ և թ վարդապետս, որ իմով ձեռամբս գրեցի, զի ի յինացն սկիզբն արարի գրեւն, եկանք յուլիսի ամսեան սկիզբն հիւանդութիւն մեծ անկաւի վերայ իմ, մինչ մի ակս ևս խաւարեցաւ: Այլ դեղ չի մնաց, որ չի արարի, այնուհետեւ յուսահատեալ վարանէր սիրտն իմ, կսկծայր աղիք իմ և ողբայր բոլոր անձս յարստամ. և մնաց Աւետարանս կիսատ. դեռ կէս գլուխն չէի գրեալ: Արդ, կրկին յուսալով անհուն ողորմութեանն Աստուծոյ սկսայ միւս մի աւիտիւն գրել, որ ամենեւին նշմարանքն հաղիւ երեւէր: Եւ աս անհուն ողորմութիւնն Աստուծոյ, օր աւուր բացաւ եւ լուսաւորեաց սուրբ Աւետարանս չխաւարեալ ակն իմ. յորում գթութիւն բժշկողին ամենայնի, զի եղիցի յետ իմոյ անցմանն յիշատակ սրբոյ դահլիս:

Եւ այսքանս բաւեցի»:

Հիշատակարանից պարզվում է, որ ձեռագիրն ավետարանը գրված է 1774 թվին էջմիածնի միաբան Մարգար Վարդապետի ձեռքով, իր անձնական գործածութեան

համար, քանի որ ավետարանի «ստացողը» — տերը ինքն է: Իմանում ենք նաև, որ ծանր և դառն ժամանակում է գրել նա իւր ավետարանը, երբ պարսից բռնակալ «Աշխարհաւեր» Նադիր շահի անկումից հետո խառնակ ժամանակից օգտվելով «ամենայն ոք ինքնագլուխ եղեալ կեղեքէր ազգս Հայոց»: Ժողովուրդը տանջվում էր տնտեսապես և բարոյապես քայքայվում էր մեծ ու փոքր արեւելյան բռնակալների շահատակումներից: Մյուս կողմից նրա օրերին բնութայն արհալիրքներն ևս դալին են ավելի ծանրացնելու ժողովրդի թշվառ դրութիւնը. «Զի ի մերումս ժամանակի օրն ևս ապականալ այլանդակ այլևայլ եղանակ շարժի, և բերք երկրին ապականէ և առնուսով մեծ»:

Ատելի բռնակալների կեղեքումներից գերծ չի մնում նաև հայոց Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածինը:

Երեւանի և Շուշու խաները կողոպտում, հարստահարում էին Մայր Աթոռի դուռը և ստացվածքները ազդի: Ժողովրդի ծանր վիճակը բաժանում էր նաև Հայոց հարազատ եկեղեցին: Եւ այդ ծանր օրերին «ոչ ոք տեղեաց դայր յօգնութիւն»:

Վշտաբեկ, հայրենասեր և աղքատներ վարդապետը ազդի թշվառութեանը վերջ տալու այլ ճանապարհ չի կարողանում առաջադրել: Նրա միակ փրկութեան միջոցն էր՝ «Մի՞թէ արդարադատն դատ արասցէ, որպէս արար Նադիրին... և այլոց անողորմից»: Նա Աստուծոյ ողորմութեանն է հայցում ազդի և եկեղեցու բռնաբարիչների անարդարութիւնը և բռնութիւնը պատժելու:

ԵԱՆԻԿ ՎԱՐԴԱՊԵՏ